

УДК 82'06(091)371.214.112

Г.Давидова-Біла, О.Думнова

СТИЛЬ В АСПЕКТІ ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

Поняття стилю є одним з найскладніших у літературознавстві. Розвідки В.Виноградова, В.Жирмунського, О.Соколова, Г.Поспелова, О.Чичеріна, Ю.Мінералова, О.Єсіна, В.Смілянської, Г.Клочека, А.Ткаченка та інших дослідників представляють концептуально обґрунтовану теорію стилю, і в більшості визначень цього поняття підкреслюється ознака єдності, цілності, спільності, а отже, наголос на існуванні певної системи відношень і функціонального навантаження елементів стилю. На думку О.Соколова, “стиль – це художня закономірність, що об’єднує в якості носіїв усі елементи форми художнього цілого і визначена такими факторами, як ідейно-образний зміст, художній метод і жанр даного цілого” [13, с.386]. У Г.Поспелова знаходимо таке формулювання: “Літературний стиль... – цілісна єдність усіх принципів художньої виражальності і виразності (предметної, композиційної, словесної), що вповні відповідає особливостям ідейного змісту творів, котра є закономірно історичною у національній літературі певної епохи її розвитку і може повторитися у творчості одного чи кількох письменників тієї чи іншої течії” [10, с.123]. Відтак, стиль має ознаки динамічної і відкритої системи, яка може бути вивчена за допомогою відповідної методології, а саме – загальної теорії систем [2; 4; 12].

У запропонованій розвідці ставимо на меті з’ясувати доречність застосування даної методології, яка сформувалась у підсонні точних наук, виявити ознаки системності стилю і принципи його функціонування. Мета статті передбачає розв’язання наступних завдань: охарактеризувати закони діяльності системи, виявити ознаки системності стилю, зіставити відношення між стилем і текстом, дослідити характер аутопоезису у межах системи, взаємозв’язок принципів редукції і контингенції (випадковості дія системи).

Згідно із загальною теорією систем, докладно осмисленою у дослідженні М.Гайдеса, основними законами системи постають: закон ієрархії, збереження і причинно-наслідкових обмежень [4, с.24-26]. Перший полягає у підпорядкованості системи одного порядку системі іншого, а також у внутрішній ієрархічності її цілей і завдань. Другий закон, який найкраще відображає теорія Ейнштейна, наполягає на взаємозумовленості всіх процесів, які відбуваються всередині системи, а також при її кореспондуванні із зовнішнім світом (“ніщо не походить з нічого і нікуди не зникає”). Третій наголошує на причинно-наслідкових зв’язках зазначених процесів. Запорукою існування системи вважають її телеологічність, у залежності від характеру відношень між метою і результатом можна говорити про достатність або недостатність системи (ціль досягнута або не досягнута), але без цілепокладання система не може функціонувати; саме тому системний аналіз

визначають як класифікацію підцілей системи, на які поділяється її основна, генеральна ціль [4, с.16].

Як бачимо, система – це фундаментальна категорія опису організації елементів, підпорядкованих певній цілі. Так, у Аристотеля система – це сукупність частин; у біологічних теоріях – цілісність, відмінна від оточуючого середовища; в кібернетиці – як цілісність, відмінна від середовища, так і щось, що має певну структуру. За логікою ускладнення типів систем (напр., від найпростіших одноклітинних організмів до людини як системи надскладного типу; від біологічного організму до мови як системи), будь-який текст (як і комп'ютерний гіпертекст) буде системою автопоетичного типу – єдністю, що становить собою мережу виробництва компонентів, які 1. рекурсивно, через свої інтеракції, генерують і реалізують мережу, котра їх виробляє; 2. конституюють у просторі свого існування границі зазначених мереж в якості компонентів, що беруть участь у реалізації мережі [8]. Тобто автопоетична система є самоорганізованою.

Стиль представляє собою систему, ієрархічно складнішу за текст, оскільки цим поняттям позначається єдність і цілісність (структури тексту) і спільність, закономірність, подібність (напр., текстів одного письменника або групи письменників). Стиль, як стає видно, самовідтворює цілісність тексту (або цілісність стильової течії), самовідтворює комунікації, а також смисли. Доречно припустити, що найпростішими функціональними одиницями такої системи будуть найпростіші носії предметно-образного змісту. В одних стильових системах це можуть бути лексеми, в інших – фонemi (останнє характерне, наприклад, для символізму і футуризму). Такі найпростіші функціональні одиниці становитимуть перший рівень системної ієрархії. Наступним рівнем виступатиме композиційно-мовний, який містить у зародку елементи жанрового.

Самовідтворювання стилю відбувається за рахунок неухильної розбудови смислів системи і оточуючого середовища в межах цієї ж системи (процес позначається в загальній теорії як системна диференціація), що можна показово продемонструвати на прикладі такого типу відношень, як “автор – текст”: стильова система жорстко маркуватиме форми присутності автора у тексті, зважаючи на жанровий характер, а відповідно, тип пафосу, а також адресатність. В залежності від історичної зумовленості, творчого методу письменника (вже розглядуваних докладно дослідниками стилетвірних факторів) ієрархія відношень може змінюватися, але в будь-якому випадку система формуватиме границі себе і середовища шляхом певних маркерів, що забезпечуватиме їй, з одного боку, цілісність, а з іншого боку, операційну замкнутість. Стиль постає в такому випадку самовідтворюваним (автопоетичним, самопідтримуваним) процесом розрізнення між власне стилем і зовнішнім його оточенням. Границі між ними можна виставляти і переставляти, оскільки границя є процесом, а не предметом. Якщо процес

розмежування зупиняється, то система розпадається, перестає функціонувати як така.

Розвиваючи концепції У.Матурана [8] і Н.Лумана [7], спостерігаємо, що процес розмежування в межах системи відбувається через редукцію комплексності. Фундаментальною характеристикою стилю і його зовнішнього оточення є комплексність, тобто складність подій різного рівня: від варіантів структурної організації стилю (внутрішня комплексність) – до нескінченності варіантів інтерпретації читачів або авторської сваволі (зовнішній фактор). У цілях самопідтримки стиль, як і інші автопоетичні системи, мусить здійснювати редукцію, зводячи комплексність тільки до тих можливостей, які забезпечують функціонування і збереження стильових компонентів. Тобто редукція комплексності – це впорядкування хаосу, складності тексту (текстів), яку постійно здійснює стильова система. (Загальновідомою є складність “вписування” конкретного талановитого письменника у межі стильової течії, оскільки стильова течія як система вищого прядку щодо індивідуального досвіду послідовно здійснюватиме редукцію комплексності; акцентуємо увагу на тому, що мова йде не про сваволу інтерпретації, а специфіку функціонування-виживання системи).

Стиль окреслює сектор комплексності з метою його спрощення (цим зокрема можна пояснити сюжетну тавтологічність у межах реалістичного, а також соцреалістичного канонів). Редукція постає специфічною раціональністю стилю, і саме вона лежить в його основі, не залежно від типу та історичної приналежності системи (приміром, у випадку бароко редукції підлягатимуть надлишкові для даної стильової системи елементи і відношення: логічність і послідовність композиції, міметичність, індивідуалізація героя тощо; натомість у класицизмі легко побачити цілком своєрідні принципи прагматизації через редукцію). Стиль мусить виробляти редукцію постійно завдяки існуванню процесу аутопоезису – неухильного самовідтворення стильової єдності. Процес стильової еволюції є внутрішнім глибинним процесом, не безпосередньо залежним від автора-творця, а таким, що під час свого розгортання декодує також інші сигнали, що надходять ззовні (адресанти) і зсередини системи (мовний дискурс, доструктурні елементи стилю, які літературознавці часто характеризують як пам'ять жанру або культури).

Концепція Н.Лумана, принципи якої ми транспонуємо в аспекті вивчення стильової системи, значно удосконалює широко відому комунікаційну теорію Р.Якобсона, дотепер застосовану в студіях структуралістського типу [6; 11]. Відомо, що в моделі мовленнєвої події, за Р.Якобсоном, беруть участь адресант і адресат, від першого до другого прямує повідомлення, яке написано за допомогою коду. Контекст у цій моделі пов'язаний із змістом повідомлення, тобто з переданою ним інформацією; натомість поняття контакту пов'язане із регулятивним аспектом комунікації [15]. Як бачимо, при розгляді стилю з точки зору трансмісійної системи Р.Якобсона, стиль описуватиметься здебільшого в аспекті стилетвірних

факторів. При цьому зміщення аналізу в бік опису коду і декодування (що спостерігаємо у дослідженнях Ю.Лотмана [6], О.Лосева [5], Р.Барта [1]) призводить до опису стильової системи як замкненої, і принцип еволюції стилю буде, врешті-решт, заперечений. У цьому й полягає суттєва різниця між синергетичними теоріями останнього покоління (Н.Луман, У.Матурана) та їх хронологічними попередниками: автопоезис усвідомлюється як ключовий принцип функціонування системи – включно із такими, як телеологічність, зовнішнє покладання мети (мета системи знаходиться зовні), неперервна дія і обов'язковий результат її діяльності.

Стиль (особливо стиль епохи, течія) потребує неперервного автовідтворення, культивуації процесів, які сприяють його організаційній єдності, а відтак звертається до автореференційності, яку прийнято позначати такими поняттями, як “єдність стилю одного письменника”, “стильова єдність школи” тощо. Стійкі відношення всередині індивідуального стилю (напр., між сюжетом і фабулою; у характері дистанції між автором і оповідачем; пропорції між описовими і мовленнєвими блоками і т.д. у творчості окремого романіста) становлять собою устійнені стильові функції, які виконують структуроутворюючу роль. Саме стильова функція є первісною, в той час як структура – вторинна по відношенню до неї; оскільки структури можуть змінюватися, а функції залишаються. Через те стиль не вдається описати, виходячи із структурного “набору”, і при типовому алгоритмі аналізу художнього тексту губиться якраз “нахил структури” (див., напр., [6]). На думку Н.Лумана, незважаючи на редукцію, у функціях обов'язково присутній елемент випадковості (контингенції), яка може відіграти свою роль при розбудові тих чи інших структур; при формуванні системи саме контингенції належить першорядна роль – та чи інша структура стає зв'язаною із певною функцією випадковим чином. Непередбачуваність, динамізм, відкритість до формування нових структур – принципова ознака стилю в аспекті його еволюції.

Для опису закритих операційних циклів всередині системи Н.Луман вводить поняття автореференції, яка є процесом постійного співвіднесення, самоузгодження компонентів стилю в елементарних операціях (цей процес автореференції блискуче продемонстрував Р.Барт у відомій інтерпретації новели О.Бальзака “Сарразін” [1]). Стильові структурні елементи вступають у циклічні взаємовідношення, референціюють самі з собою, створюючи замкнені операційні цикли комунікації в межах загальної системи. З іншого боку, стиль окремого твору (і низка творів одного автора, одного періоду, письменницької групи) проявлятимуть аналогічну автореференцію – з точки зору системи нового порядку (творчої спадщини, стильової течії). Автореференція більш складного порядку виникатиме і між системами одного історично маркованого стилю і його попередників; у цьому аспекті міжсистемні зв'язки можуть дозволити дослідникові побудувати також імовірну футурологічну проекцію майбутньої стильової системи (що демонструють, наприклад, дослідження

таких представників футурологічної синергетики, як І.Пригожин [12] і В.Буданов [2]).

Крім автовідтворення як основної мети стилю (хоч таке визначення звучить незвично, але пригадаємо, що мистецтво є внутрішньо телеологічним), художній стиль також переслідує комунікативну мету. Інформація становить собою певне знання, а функцією комунікації постає упорядкування інформативної комплексності (набору знань). Відтак, комунікаційний процес – це процес відбору тих чи інших можливостей, який містить як редукцію, так і контингенцію комплексності. На прикладі письменницьких записників, щоденників можна спостерегти, як відбувався процес інформаційної редукції і як поставали контингентні ситуації (у цьому плані, наприклад, дуже показовим є відношення між “Щоденником” О.Довженка та його кіноповістями; не менш цікавим є відношення між кіновтіленням і художніми текстами в аспекті редукції за умови збереження неповторності довженківського стилю). Якщо ми візьмемо до розгляду інший рівень комунікації (напр., текст-читач), стане очевидним, що адресат під час читання може створювати персональне інтерпретаційне поле, смисли якого не завжди (не так, не повністю) відповідають авторському проекту, що пов’язано із індивідуальною картиною світу читача, яка і виступає декодером прочитаного тексту (=авторського світу). І тут в комунікаційний акт вступатимуть щонайменше три сигнальні системи, взаємодія між якими була об’єктом вивчення психологічного і рецептивного напрямів у літературознавстві. В той час як системний аналіз пропонує у такому ускладненому випадку взаємодії різнотипних сигнальних систем зупинити увагу на самому *відношенні*, на факті *розрізнення* (читачем, текстом, автором) іншої системи. Ця диференціація пов’язана із редукцією комплексності об’єктів, понять, концептів.

Н.Луман, розвиваючи концепцію комунікації як системи, наполягає, що остання у загальному випадку не є тільки передачею інформації. Елементи можуть бути описані лише самі через себе, і якщо у читача немає культури розпізнавання, набору уявлень (в конкретній мові і конкретній літературній епосі, наприклад), тобто відсутній механізм диференціації, то жодна передача (знаків, слів) не допоможе вступити у комунікаційний акт. Комунікація – це механізм налаштування, узгодження, що поєднує, створює узгоджену координацію тих, що спілкуються; відтак, комунікація – це синергійне поняття [7]. Розуміння, знання як результати комунікації є стійкою і відтворюваною узгодженістю того, хто пізнає, із тим, що пізнається, під час комунікативної взаємодії. Відтак, стає очевидним висновок про стиль як надсистему по відношенню до мовної системи (див. сходинки контекстів Є.Еткінда, який докладно розробив ієрархію систем у художньому полі [14]), хоча, як відомо з історії вивчення розглядуваного поняття, звідси постає також серйозна спокуса зворотного аналізу – осмислювати індивідуальний стиль письменника виходячи із мовної системи [3; 9], що в результаті призводить до розуміння стилю як мовностилістичної орнаментальності і значно спрощує об’єкт дослідження.

Комунікація спрямована як на упорядкування, так і на випадковість (новаційність). Складність може бути редукована випадковим чином, і ця редукація теж є елементом комунікативного акту; або може редукуватися синергійно – коли структури утворюються в результаті спонтанно посталої узгодженості (напр., винесення читачем етичного осуду або підтримки – це очевидна редукація комплексності, що пов’язана із специфічним типом комунікації між адресатом і текстом, адресатом і автором; або новаційні підходи у тлумаченні тексту і вироблення специфічної “поетики”, закону тлумачень, що спостерігалося протягом останніх десятиліть у західному літературознавстві). Вибір, який здійснює читач під час комунікації з текстом, залежить від людських асоціацій, переживань, емоцій, які мають індивідуальний характер, хоча, з іншого боку, можуть бути позначені запитом художнього канону, що подеколи призводить до непорозуміння читача з текстом і сприйняття стилю як “нечитабельного” або егоцентричного (прикладом служать футуристи і представники безсюжетної прози в українській літературі 1920-х рр.). Відношення між каноном і стилем є самостійною проблемою, наразі зауважимо лише, що перший є закритою системою, що й впливає на його інерційність у плані сприйняття і оцінки нових стильових явищ. У плані переслідування комунікаційної мети стиль постає явищем непередбачуваним, креативним, спрямованим на вироблення новацій і схильним їх редукувати до структур і функцій. У цьому полягає конструктивне надзавдання стилю, який формує новації і використовує їх у своїх функціях.

Відтак, загальна теорія систем, застосована до проблеми стилю художнього твору є цілком виправданою і перспективною, оскільки точнізує характер функціональних відношень у межах стилю і знаходить адекватне місце для даної системи у межах ієрархічного комплексу інших систем (мовлення, текст, стильова течія, літературний канон). Потенційними аспектами такого аналізу можуть бути виявлення мінімальних функціональних одиниць системи і опис діяльності замкнених підсистем.

Література

1. Барт Р. S/Z. Пер. с фр. [2-е изд., испр.] / Под ред. Г.К.Косикова. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
2. Буданов В.Г. Трансдисциплинарное образование, технологи и принципы синергетики / Синергетическая парадигма: многообразие поисков и подходов / Ред. коллегия: В.С.Степин и др. Отв.ред. В.И.Аршинов, В.Г.Буданов, В.Э.Войцехович. – М.: Прогресс, Традиция, 2000. – С.285-304.
3. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. – М.: Государственное издательство “Художественной литературы”, 1961. – 614 с.
4. Гайдес М.А. Общая теория систем (системы и системный анализ). [2-е изд., исправ. и доп.]. – М.: Глобус-Пресс, 2005. – 201 с.
5. Лосев А. Ф. Проблема художественного стиля. – К.: Collegium, 1994. – 288 с.

6. Лотман Ю. Непредсказуемые механизмы культуры / Подготовка текста и примеч. Т. Д. Кузовкиной при участии О. И. Утоф. – Таллинн: TLUPress, 2010. – 234 с.
7. Луман Н. Медиа коммуникации. Пер. с нем. / А.Глухов, А.Никифоров. – М.: Логос, 2005. – 280 с.
8. Матурана У. Биология познания // Язык и интеллект. М.: Изд. группа “Прогресс”, 1995. – С.95-142.
9. Мироненко В. К вопросу о сущности понятия “стиль” и составляющих стиля художественного текста // Наукові записки. Серія: філологічні науки. – К., 2009. – Вип. 81 (2). – С.221-225.
10. Поспелов Г.Н. Проблемы исторического развития стилей; Типология стилового развития. Современные аспекты изучения литературы: Сб. ст. Под ред. Н.К.Гея и др. – М.: Искусство, 1972. – 218 с.
11. Почепцов Г. Теория коммуникации. – М.-К.: Рефл-бук, Ваклер, 2001. – 656 с.
12. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. - М.: Ком Книга, 2005. – 320 с.
13. Соколов А. Теория стиля // Введение в литературоведение: хрестоматия: [учеб. пособ. Для филол. спец. вузов] / Сост. П.А.Николаев, Е. Г. Руднева, В. Е. Хализев, Л. В. Чернец]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Высшая школа, 1988. – С.384-386.
14. Эткинд Е. Материя стиха. – СПб.: Гуманитарный союз, 1998. – 506 с.
15. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: “за” и “против”. М., 1975 / Режим доступа до джерела: <http://philologos.narod.ru/classics/jakobson-lp.htm>

Анотація

Г.Давидова-Біла, О.Думнова. Стиль в аспекті вивчення загальної теорії систем.

У статті розглядається проблема стилю в аспекті загальної теорії систем (У.Матурана, Н.Луман). З'ясовується доречність застосування даної методології, яка сформувалась у підсонні точних наук, у літературознавстві. У межах спроби виявлення ознак системності стилю і принципів його функціонування охарактеризовані закони діяльності системи, зіставлені відношення між стилем і текстом, осмислена специфіка аутопоезису у межах стильової системи, взаємозв'язок принципів редукції і контингенції.

Ключові слова: система, стиль, аутопоезис, загальна теорія систем.

Аннотация

А.Давыдова-Белая, О.Думнова. Стиль в аспекте изучения общей теории систем.

В статье рассматривается проблема стиля в аспекте изучения общей теории систем (У.Матурана, Н.Луман). Определяется возможность применения данной методологии, которая сформировалась в точных науках, в

литературоведении. При попытке определения черт системности стиля и принципов его функционирования охарактеризованы законы деятельности системы, сопоставлены отношения между стилем и текстом, осмыслена специфика аутопоэзиса в границах стилевой системы, взаимосвязь принципов редукции и контингенции.

Ключевые слова: система, стиль, аутопоэзис, общая теория систем.

Summary

A.Davydova-Bila, O.Dumnova. Style in aspect of studying of the general theory of systems.

In article considered the style problem in aspect of studying of the general theory of systems (H.Maturana, N.Luman). There is defined possibility of application of the given methodology, which was generated in the analytic sciences, in literary criticism. At attempt of definition systemic lines of the literary style and principles of its functioning researchers characterized laws of system's activity, comparing relations between style and the text, specificity of the autopoiesis in borders of the style system, and comprehending interrelation between principles of reduction and contingency.

Keywords: system, style, autopoiesis, the general theory of systems.